

הקדמה

הציונות באלג'יריה היא מקרה בוחן מרתק, שכן היא יכולה ללמד על הכוחות שדחפו אל עבר פעילות ציונית ועל הכוחות שמנעו או עיכבו פעילות ציונית. לכאורה אפשר לצפות לפעילות ציונית תוססת באלג'יריה: בקהילה היהודית התחוללו תהליכי מודרניזציה מתקדמים; פעלה בה עילית יהודית משכילה; היא סבלה מאוד מאנטישמיות של המתיישבים הצרפתים דווקא בתקופת הייסוד של הציונות בצרפת בפרט ובאירופה בכלל; יחס השלטון הצרפתי אל הפעילות הציונית היה נוח והיא לא הוגבלה בפעילותה; לרוב המוסלמים באלג'יריה לא הצרו את רגליה של הציונות; והתקיים באלג'יריה מתח לאומי אתני בחברה המוסלמית ובחברה הקולוניאלית הצרפתית, והמתח הלאומי בין שתי החברות הלך וגבר.

למרות תנאים אלו, המחקר המועט בנושא זה מלמד כי בהשוואה לארצות צפון אפריקה האחרות הציונות באלג'יריה הייתה כוח שולי בחברה היהודית. בפרק זה אבחן את הציונות באלג'יריה ואת משמעותה בהקשר של המרקם החברתי, התרבותי והפוליטי של יהדות זו. בחינה זו תאפשר להבין מדוע הציונות באלג'יריה יכולה להיות מקרה בוחן להבנת גורמי ההנעה של קהילות יהודיות אל הציונות.

אחת הטענות שתוצג היא שיחסה של יהדות אלג'יריה אל הציונות דומה במידה לא מעטה ליחסה של יהדות צרפת אל הציונות. צרפת הייתה המדינה הראשונה שהובילה את התמורות בעם היהודי בעת החדשה – לאורך המאה התשע־עשרה ובמהלך המאה העשרים מרכזיים בהיסטוריה היהודית. ואולם בשלהי המאה התשע־עשרה ובמהלך המאה העשרים ירדה יהדות צרפת מגדולתה וחדלה לקבוע את התמורות בעם היהודי. עד מלחמת העולם השנייה הייתה הציונות בצרפת כוח שולי למדי בחברה ואף היו לה התנגדויות. אחרי המלחמה הייתה צרפת בסיס לפעילותה של התנועה הציונית העולמית, מעין "ספקית השירותים" לתנועה הציונית, אבל הפעילות הציונית בצרפת גופה הייתה מועטה מאוד. באופן דומה אלג'יריה שימשה תחנת מעבר לעלייה מצפון אפריקה ובסיס לעלייה לא חוקית ששירתה את כל צפון אפריקה, אף שחלקה של יהדות אלג'יריה בה היה קטן.

מסוף המאה התשע־עשרה ועד תום מלחמת העולם הראשונה

בשנת 1894 הגיע מרקו ברוך לאלג'יריה וככל הנראה שהה בה עד 1896. המידע על פעילותו באלג'יריה עדיין לוט בערפל. הרעיונות שהטיף להם, בעיקר הגנה עצמית מפני האנטישמיות שפשטה שם, היו לצנינים בעיניהם של הקהילה והשלטונות, והם אף דרשו את סילוקו מהמקום. הוא פרסם את עיתון ה"שופט", שכנראה מספר המנויים שלו היה

מרקו ברוך (1872–1899)

פעיל ציוני אקטיביסט עד כדי כך שהגדירוהו אנרכיסט. נולד באסתאנבול ושם קץ לחייו בפירנצה. למד במונפליה במכון הכלכלי-החקלאי, שם הושפע מפעילותן של תנועות שחרור לאומיות דוגמת זו שבאיטליה. רעיונות אלו ניסח ליישם בציונות בהנחה שצריך לקום כוח צבאי שיכבוש את ארץ ישראל מידי העות'מאנים. הוא שהה בארצות רבות, ובהן צרפת, אלג'יריה, מצרים ואיטליה. בבולגריה ערך את העיתון ה"כרמל".

שבעה. לא ברור מה הייתה השפעתו על דרכה הציונית של הקהילה היהודית. כבמקומות אחרים שהגיע אליהם גם שם הוא נחשב קיצוני בדעותיו. בקונגרס הציוני הראשון שהתכנס בבאזל בשנת 1897 נכח אלי עטלי מקונסטנטין והציג לפני חברי הקונגרס את מצב היהודים באלג'יריה לנוכח האנטישמיות הצרפתית. במכתב ששלחה אגודת נוער מקונסטנטין אל הרצל נכתב: "הרעיון הזה [הציונות], אשר התפשט בקרב בני קהילתנו, הסובלים מרדיפות כמו אחיהם ברוסיה ורומניה, מקבל את תמיכתם המלאה והחמה של כל יהודי קונסטנטין, הרואים בו הדרך היחידה לפתרון הבעיה היהודית. בשם בני דתנו אנו מביעים בזאת את הסכמתנו השלמה להחלטות שהתקבלו בקונגרס ומבטיחים לך את מלוא תמיכתנו" (אצ"מ, Z1-279, מוועד הנוער היהודי אל נשיא הוועד

העלייה מאלג'יריה במאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים

מכלל היהודים בצפת ובטבריה. בעולים מאלג'יריה בתקופה זו נמנים מייסדי הקהילות היהודיות החדשות בחיפה וביפו, לדוגמה משפחת אברהם שלוש ביפו.

עם התבססותו של השלטון הצרפתי באלג'יריה בשנות הארבעים, השיפור בחיי היהודים והטמעת תפיסות מערביות בחייהם, הלך ופחת מספר היהודים שעלו ארצה מאלג'יריה. אלג'יריה הייתה למוקד משיכה ליהודי מרוקו, והם זרמו לשם בתקווה שיזכו אף הם לחיים טובים יותר. כמה מהם השתקעו בקהילות המקומיות, בעיקר במחוז המערבי של המדינה – באוראן, בתלמסאן ובמסג'אנאם; ואילו אחרים, לאחר שהות קצרה, המשיכו בדרכם וישמו את פניהם לארץ ישראל. עולים אחרים ממרוקו הגיעו לאוראן, הן בשל היותה נמל מרכזי שממנו הפליגו בדרכם ארצה הן בשל סיבות פוליטיות: עולים רבים ממרוקו ניצלו את האפשרות להשיג חסות צרפתית לפני עלייתם ארצה כדי לזכות בחסות הקונסולים הצרפתים בארץ וכך להשתחרר מעול השלטון העות'מאני. ואכן, מאמצע המאה התשע-עשרה רוב העולים שהצהירו שהם מאלג'יריה היו למעשה יהודים יוצאי הקהילות במרוקו שבדרכם ארצה עברו דרך אלג'יריה – בהם נמנו בני משפחת אברהם שלוש.

העיתוי של גלי העלייה תואם את מוקדי המאבקים בשלטון, המי שברים הכלכליים והתסיסה בחברה. עם זאת, גורמים אלו לא קבעו את יעד ההגירה. תחושת החובה לעלות, הרגש העמוק של אהבת ציון והאמונה בסגולות שהעניקה ארץ ישראל ליושביה הם שהעניקו לגיטימציה חברתית ודתית ליהודי לעזוב את משפחתו וקהילתו והם שקבעו את היעד – ארץ ישראל. כעבור שנים הוגדרו מחדש הרגשות והמעשים של העולים מצפון אפריקה בכלל ושל יוצאי אלג'יריה בפרט מתוך תפיסה ציונית, ודוגמה לכך להלן בדברי ההספד על אהרן שלוש, מהעולים לארץ מאלג'יריה במאה התשע-עשרה וממייסדי הקהילה היהודית ביפו: "כשתנועת חבת ציון לא הייתה ידועה עדיין באלזויה, היה ר' אהרן שלוש ז"ל אחד החלוצים הראשונים שעזב את הגלות (ח"ד אהרן שלוש ז"ל, בתוך: פ' גרייבסקי, זכרון לחובבים הראשונים יט [תרפ"ט]).

מיכל בן יעקב

במשך דורות הייתה אלג'יר מרכז לאיסוף תרומות למען היישוב היהודי בארץ ישראל, וכתוצאה מכך יעד מועדף של שד"רים (שלוחי דרבנן). אף שמקומו הגאוגרפי של נמל אלג'יר תרם להתפתחות זו, אין להמעיט בחשיבות הויקה של יהודי אלג'יריה לציון: הקשר הרציף של יהודי אלג'יריה עם ארץ ישראל התבטא בקבלת פני השד"רים, בתרומות כספיים למען היישוב בארץ, במנהגים, בשירת פיוטים המשבחים את ארץ ישראל, בעלייה לרגל למקומות הקדושים, ויותר מכול, בעלייה לארץ כדי להשתקע בה. מראשית המאה התשע-עשרה חלו תמורות מרחיקות לכת באלג'יריה, והן השפיעו על הקהילות היהודיות ומצאו את ביטוין גם בהיקף העלייה מאלג'יריה, במועדי העלייה משם ובמקומות מוצאם של העולים.

גל העלייה הראשון התרחש בעשור השני של המאה התשע-עשרה. הקונסול האמריקני באלג'יר באותם הימים, ויליאם שלר (William Shaler), תיאר בזיכרונותיו את הגירתם של יהודים מאלג'יריה לארץ הקודש בשל קריסת המערכת הכלכלית במדינה. בתקופה זו הגיעו לארץ משפחות בעלות אמצעים, מעמד והשפעה, כגון משפחותיהם של אברהם עבו ובנו הרב שמואל עבו, שהתיישבו בצפת. עם זאת, מרבית העולים לא היו עשירים, אלא אנשים פשוטים שהשקיעו את מיטב כספם בנסיעה ארצה. בדומה למשפחת עבו, ואולי בעקבותיה, התרכזו רוב יוצאי אלג'יר וקונסטנטין בצפת.

גל העלייה השני הכולט מאלג'יריה התרחש בעת כיבוש אלג'יריה על ידי הצרפתים, בשנים 1830-1835. מראשית מבצע הכיבוש זרעו התהפוכות והשינויים מבוכה וחוסר ודאות בקרב היהודים. קציני הצבא הצרפתי בנמלי אלג'יריה ציינו את יציאתם של יהודים רבים משם; מיסיונרים בערים שעברו בהן העולים בדרכם ארצה תיארו את הקבוצות; והקונסולים של צרפת בסוריה ובארץ ישראל רשמו את נוכחותם של היהודים שנתבעו מהשלטון הצרפתי חסות קונסולרית. למשל, המיסיונר האנגלי ג'ון ניקולייסון (John Nicolayson) דיווח מביירות על כמאה ושמונים יהודים מהעיר אוראן שהגיעו לשם בדצמבר 1832 בדרכם לארץ הקודש. על פי מפקדים שנערכו בארץ ישראל בשנת תקצ"ט (1839) בקרב היהודים הייתה אלג'יריה ארץ המוצא של מעל 80% מכלל יהודי צפון אפריקה, והם היו מעל שליש

הפועל הציוני, 12 בספטמבר 1897. מצוטט אצל: אביטבול, הפעילות הציונית, עמ' 67). עטלי אינו נזכר עוד בהקשר של פעילות ציונית, וגם אין הד להמשך ההתארגנות של אגודת הנוער. העובדה שהמכתב יצא מקונסטנטין ככל הנראה אינה מקרית, שכן בקהילה זו המשיכו להתקיים דפוסי חזקים של מסורתיות, ופעילות ציונית הייתה יכולה להתפרש כהמשך הקשר המסורתי שבין הגולה לארץ ישראל. ועוד, ייתכן שאחת מהתגובות למודרניזציה הצרפתית הייתה ניסיון להציג מודל נוסף של מודרניזציה שמשלב גם פן לאומי יהודי. במצב המחקר היום אין להחליט אם נמשכה פעילות ציונית באזור אך היעדר מקורות מונע את תיאורה וחקירתה, או שהפעילות שם לא נמשכה מעבר לאירוע זה. בהשוואה לתוניסיה, אפילו לפיסת מידע זו על הקמת אגודה ציונית בקונסטנטין יש חשיבות רבה, שכן מתוניסיה אין שום מידע דומה משנים אלו. במרוקו המצב היה שונה, וכבר מסוף המאה התשע-עשרה פעלו אגודות ציוניות אשר תיארו היטב את הפעילות הציונית שם.

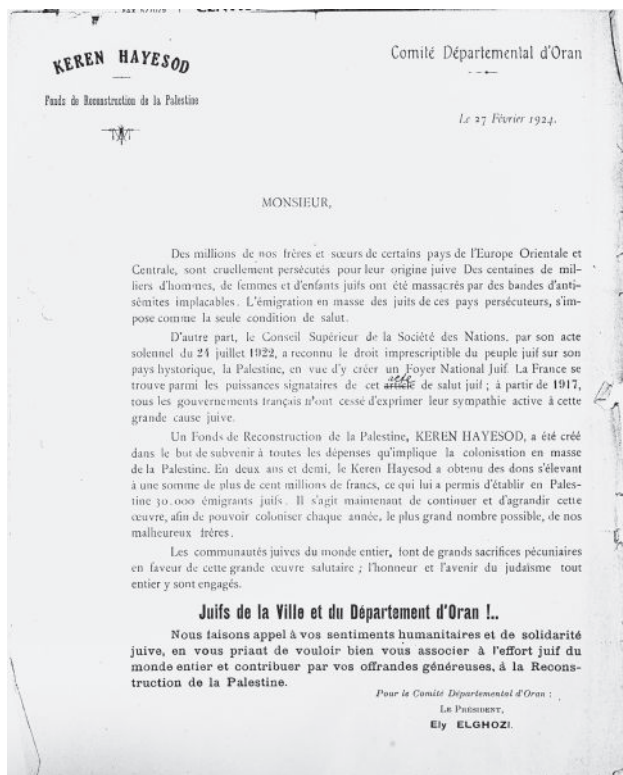
בין שתי מלחמות העולם

לאחר הצהרת בלפור ומלחמת העולם הראשונה החלה התארגנות ציונית בערים תלמסאן, מְדָאָה, מסתגאנס ופריוויל. בשנת 1920 החלה פועלת באלג'יר אגודה בשם "שיבת ציון" (Union Sioniste Algérienne). דוח שחיבר לוסיאן סמדג'ה מעיד כי האגודה הייתה מורכבת בעיקר משכבות חברתיות חלשות, שכן "העשירים ובעלי ההשפעה מבין יהודי אלג'יר מחרימים את הציונות ולעת עתה אין אנו סומכים על תמיכתם" (מצוטט אצל: אביטבול, הפעילות הציונית, עמ' 77-78). בין היתר טענו "העשירים" כי "בהיותם בראש וראשונה צרפתיים אין הם חייבים להתעניין בנושא הציוני ושטוב להם כאן" (שם). "שיבת ציון" מנתה למעלה ממאתיים וחמישים אוהדים – ככל הנראה רובם תומכים לא פעילים. סמדג'ה ביקש כי יתכתבו אתו בצרפתית, שכן אינו דובר עברית ואנגלית. ואולם בשלב זה של התארגנות, להסתדרות הציונית טרם היה חומר תעמולה בצרפתית. מידע זה מצביע על אחד מגורמי הדחייה של הציונות, והוא האזרחות הצרפתית והשפעותיה על החברה היהודית. אך בל נקדים את המאוחר. גיוס השכבות המבוססות יותר לציונות היה בעיה של הציונים גם בארצות המגרב האחרות ואין אלג'יריה יוצאת דופן.

בין שתי מלחמות העולם אין מידע ממשי על אגודות ציוניות שפעלו בערי אלג'יריה, על עיתונות ציונית ועל ישיבות של קבוצות ציוניות. שליחים ציונים, למעט שליחי הקרנות, לא הגיעו, ותנועות נוער ציוניות הופיעו רק בשלהי שנות השלושים.

אחת מצורות הביטוי של אהדה לרעיון הציוני הייתה התרומה לקרנות הלאומיות. בדוח לקונגרס הציוני משנת 1925 דווח על הפעילות באלג'יריה בשנים 1923-1925. מהדוח עולות הנקודות האלה: באלג'יריה נאספו כספים לקרן היסוד וגם לארגון העבודה הציונית; שליחים הגיעו לאלג'יריה (שלושה בשנים אלו: ד"ר ליאו זוסמן, עו"ד פרנאנד קורקוס וד"ר יהושע בוכמיל); במסע לאיסוף הכספים נתרמו סכומי כסף לקרן היסוד, אך כשהשליח נעדר נחלשה הפעילות הציונית. לפי הדוח נאספו

כנייה של ועד קרן היסוד אל יהודים לתרום כסף לארגון. אוראן, פברואר 1924

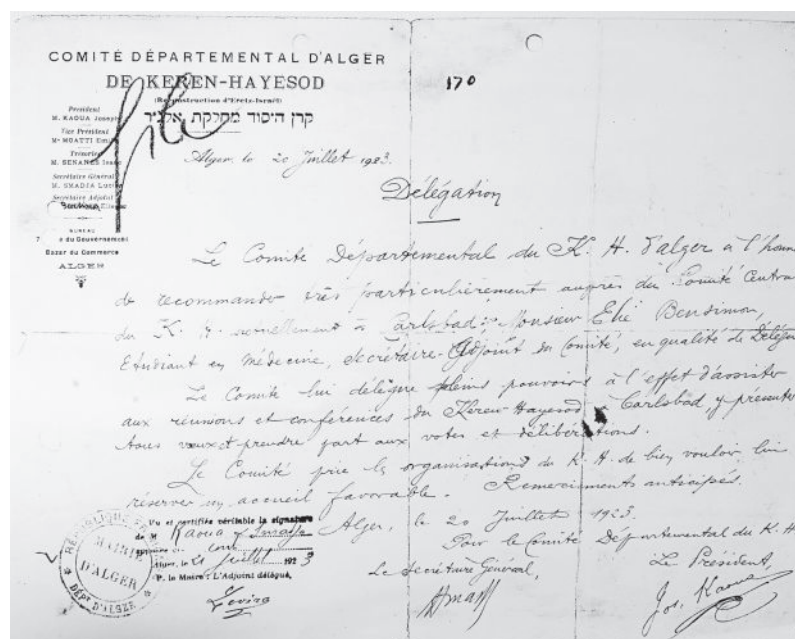
במשך שנתיים 72,423.25 פרנק (שהם 839.15 ל"ש"ט). כמחצית מהסכום, 34,209 פרנק, נאספה באוראן; באלג'יר 22,000 פרנק; בתלמסאן 7,296; וסכומים קטנים יותר בבלידה, במדאה ובבוגרי.

במכתב מ-19 ביולי 1923 דיווח ד"ר זוסמן כי האישים שפנה אליהם כדי שישתפו פעולה בעניין קרן היסוד סירבו בתואנה שלשם כך יידרשו לשלוח כספים ללונדון, שם ישבה הנהלת הקרן. רק בהתערבות של הרב צדוק כהן מפריס הם נרתמו למשימה. לטענתו, ליהודי אלג'יריה אין הבנה של בעיית התחייה היהודית הלאומית בפלסטין, ולמרות זאת הוא פעל במרץ כדי לגייס מהם תרומות. לאיסוף הכספים הייתה השפעה על הפעילות הציונית. הממונים על הפעילות זכו לכינוי "נשיא קרן היסוד ב[שם האזור]" והיו רשאים להשתמש בנייר מכתבים הנושא את תפקידם ואת שמם. יתרה מכך, כאשר כינסו אספה לכבוד השליח גברה מחויבותם לנושא. איסוף הכספים הוצג כביטוי של ערבות הדדית יהודית וכמעוגן בהסכמה בין-לאומית.

באיזו מידה שיתפו ראשי הקונסיסטואר פעולה עם פעילות זו? בדוח מ-2 בינואר 1924 תיאר ד"ר בוכמיל את סירובו של ראש הקונסיסטואר באלג'יר לשמש נשיא של קרן היסוד באלג'יר, בטענה שגם בצרפת אין תופעה כזו. לעומת זאת סגנו, יוסף קאווא (Kaoua), הסכים לקבל את התפקיד. קשה להבין את יחסו של הקונסיסטואר לציונות, ואולי עובדה זו מלמדת מעט על הבעיה שהוא היה נתון בה, אך אין ספק שהוא הקשה על הפעילות הציונית. גורם אחר שהקשה על המגבית הוא מגביות שהתנהלו במקביל. למשל, כאשר ד"ר בוכמיל הגיע לאלג'יריה היו שם שני נציגים מירושלים אשר אספו כספים בעבור בתי חולים וטענו נגד קרן היסוד.

בביקור של ד"ר זוסמן באלג'יריה ב-1923 הוקמו ועדים של קרן היסוד. חברי הוועד באלג'יר היו: הנשיא יוסף קאווא, עו"ד מועטי, שהיה גם נשיא "הליגה לזכויות האדם"; הגזבר יצחק סנס (Senanes), סוחר ונשיא החברה "אליהו הנביא"; המזכיר לוסיאן סמדג'ה, שעמד בראש "האיחוד הציוני האלג'ירי"; עוזר המזכיר עיזר שרק, סוחר; וכן אלברט סטורה, נשיא "לשכת האיגוד המקצועי" ומזכיר "החברה ללימודים חברתיים"; ד"ר בושערה, רופא בבית החולים; יוסף בקוש, סוחר (אחיו של נשיא קרן היסוד בקונסטנטין); ד"ר מרסל לופראני, כנראה בעל השפעה בקרב "הצופים העבריים"; ישראל חג'אג' סוחר תכשיטים וסגן נשיא חברת "מוהר הבתולות"; ועוד ארבעה חברים, כולם סוחרים. הרכב זה מלמד כי היה אפשר לגייס לפעילותה של קרן היסוד אישים משכבות חברתיות מגוונות ומעיסוקים שונים, סוחרים לצד בעלי מקצועות חופשיים. מקצתם החזיקו בתפקידים נוספים בקהילה היהודית, נתון המעיד מצד אחד על מחויבותם לעניין היהודי ומצד אחר על מיעוט המתנדבים בקהילה לתפקידים אלו. בקונסטנטין מונו לוועד של קרן היסוד הרב הראשי פרג' חלימי,

כתב מינוי של אלי בן סימון לנציג הוועד המחוזי של קרן היסוד באלג'יר לכינוס קרן היסוד בקרלסבד בשנת 1923. כתב המינוי הוא על נייר המכתבים של הוועד. משמאל למעלה מודפסת רשימת חברי הוועד. אלג'יר, יולי 1923

עו"ד אברהם סולטאן (חבר הקונסיסטואר וחבר מועצת העיר), הנרי ללוש (סוחר), סימון בקוש (בנקאי), אמיל זרביב (סוחר) ולאון תמים (קצין בדימוס). ד"ר זוסמן והשליחים שבאו אחריו, עו"ד קורקוס וד"ר בוכמיל, הציגו בדיווחיהם את הקשיים בגיוס הכספים מיהודי אלג'יריה. עם זה, עצם נוכחותם בערים באלג'יריה וקיום הרצאות על הציונות וארץ ישראל חשובים, אף אם לא הביאו להקמת אגודות ציוניות אחרות – פעילות זו הייתה יכולה להיתפס כפעילות צדקה של יהודי אלג'יריה למען היהודים בארץ ישראל, ולא דרשה מהם להתחייב ולהיות חברים באגודה ציונית. כך למשל דיווחה פאני וייל, שליחת קרן קימת לישראל מצרפת, על ביקורה בעיר בון:

היה לנו בעיר ממונה: העיר הזו תרמה בקושי שלוש מאות פרנק בשנה. קבלת פנים חמה. אירגנתי ועדה בת-קימה, מורכבת מאנשים בעלי השפעה בתוך הקהילה, ועוד ועדת נוער שתעסוק בעבודה המעשית עבור הקרן הקיימת. נשאתי שתי הרצאות. בהרצאה השניה, בקהילה זו בת ארבע מאות משפחות, נכחו שש מאות איש; אף נפש בין האנשים הבריאים לא חסרה בעיר הזו, הענייה למדי. מסע ההתרמות שלי הניב 16,850 פרנק.

מצוטט אצל: כהן, הפעילות הציונית, עמ' 218-219.

עוד היא דיווחה מאלג'יר על הרצאה במוצאי שבת בבית הכנסת, שהיה מלא מפה לפה: "מעולם, מרצה יהודי, סיפרו לי, לא הביא לקהל כה רב" (שם, עמ' 219).

אחד מגורמי חולשתה של הציונות היה היעדר עיתונות ציונית. אכן, עד מלחמת העולם השנייה יהדות אלג'יריה לא הצטיינה בפעילות עיתונאית משמעותית בהשוואה לקהילה היהודית בתוניסיה, שכנתה ממזרח, ואף לא בהשוואה ליהדות מרוקו. מדי פעם בפעם פרסמה העיתונות היהודית גם את הפעילות הציונית. למשל, העיתון **קול ישראל** (*La Voix d'israel*) דיווח על הפעילות למען קרן היסוד. רוב גיליון 63 של העיתון ממאי 1923 יוחד לקרן היסוד – סקירה כללית של הקרן; הצגת ייעודה, לסייע לחיזוק הבית הלאומי היהודי בפלסטין; ובקשה לתרום לה. המילה "ציונות" לא נזכרה, אך ארץ ישראל הוזכרה אגב מידע על מה שהתרחש בה באותה שנה. פרסום זה חשוב כשלעצמו ומעיד על המעט שנעשה בתחום העיתונות.

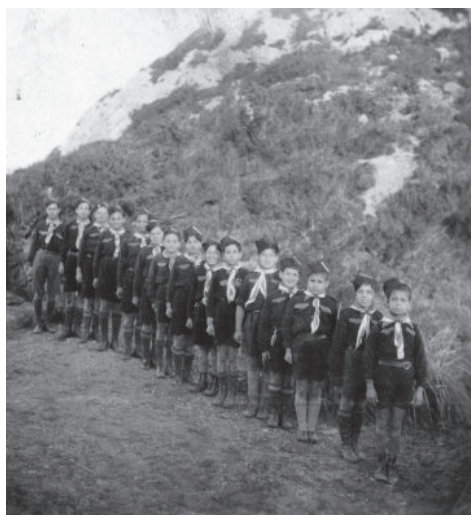
בית"ר באלג'יריה

יהושע כהן אלורו, יהודי מצפאק שבתוניסיה, היגר עם משפחתו לאלג'יר, ובשנת 1936 הקים את סניף בית"ר באלג'יר, כחלק מפעילותה הצפון אפריקנית של בית"ר. ההתחלה הייתה מאתגרת, שכן היה קשה להחדיר את הרעיון הציוני בכלל ואת הרעיון של בית"ר בפרט. תחילה הוקם מועדון קטן והתקבץ סביב כהן אלורו מספר פעילים מצומצם. בשנת 1937 הסכים פרופסור רובר ברונשוויג, שהיה ידוע בהזדהותו עם "התנועה הרוויזיוניסטית" עוד מהשנים שחי בתוניסיה, לעמוד בראש ועד הכבוד של התנועה באלג'יריה, בצדס של אישים אחרים. לטענתו של כהן אלורו, "מכאן ואילך כל הפעולות הציוניות והחברתיות בין המוני היהודים [...] נעשו אך ורק על ידי בית"ר" (כהן אלורו, עמ' 9). התנועה התרחבה וארגנה מחנה קיץ ובו השתתפו כמאה צעירים. עד פרוץ מלחמת העולם השנייה הספיקה התנועה להקים חוות הכשרה בחווה של עו"ד עטון בבו זאריאה ליד אלג'יר.

לסיכום תקופה זו אפשר לומר כי הציונות הייתה כוח קטן ושולי למדי בחברה היהודית באלג'יריה: לא היו אגודות ציוניות פעילות; נעדרה עיתונות ציונית; התרומות לקרנות הלאומיות היו מעטות; ולא הייתה דמות בכירה שהנהיגה את הפעילות הציונית באלג'יריה. הפעילות הציונית הענפה בתוניסיה ובמרוקו לא הותירה חותם באלג'יריה. אלג'יריה היא אחד המקרים היחידים בארצות האסלאם שבהם חברת הרוב הצרפתית

יהושע כהן אלורו (1917-2008)

נולד בצפאק שבתוניסיה. בראשית שנות השלושים של המאה העשרים הצטרף לפעילות "הצופים היהודים" ואחר כך לסניף בית"ר בעיר. אביו היה צרפתי יליד אלג'יריה והמשפחה החליטה לחזור לאלג'יריה כדי לשפר את מצבם הכלכלי. כהן אלורו הקים את סניף בית"ר באלג'יר ופעל לביסוס התנועה. באלג'יר הכיר את לואיז, רעייתו לעתיד, שבאה ללמוד להיות מיילדת והצטרפה לתנועה. הם נישאו בשנת 1942 ועלו ארצה בשנת 1956.

ביטאה אנטישמיות קשה כלפי היהודים גם בין שתי מלחמות העולם ושהשפעת הסכסוך הערבי-היהודי בארץ ישראל בהם הייתה מעטה. יחסה של החברה הצרפתית אל היהודים לא הניע את היהודים לפעילות ציונית משמעותית. גם אין ידועות תגובות משמעותיות של הקהילה היהודית לפגיעות בה. מעניינת לא פחות העובדה שהמתח הלאומי באלג'יריה לא הקרין באופן משמעותי על החברה היהודית.

פעילות של חניכי תנועת הנוער בית"ר. אלג'יריה, סוף שנות השלושים של המאה העשרים

ממלחמת העולם השנייה ועד הקמת מדינת ישראל

השפעות המלחמה

מפל ארצות צפון אפריקה, בתקופת מלחמת העולם השנייה הקהילה היהודית באלג'יריה נפגעה מידי הצרפתים באופן הקשה ביותר. החקיקה האנטישמית הביאה להפסקת תהליך המודרניזציה של יהודי אלג'יריה ולהפסקת תהליך היטמעותם בתרבות הצרפתית. חקיקה זו החזירה את היהדות מעל למאה שנה לאחור, לתקופה שלפני כיבוש אלג'יריה בידי צרפת. הפגיעה הייתה בכל שכבות הציבור היהודי ובמיוחד בנוער היהודי, שהתגייס לצבא, נלחם, ודמו נשפך בקרבות באירופה, ולאחר כניעתה של צרפת גורש מהצבא הצרפתי. מצב זה הביא לשינוי ביחס אל הציונות. האכזבה מצרפת כמעצמה שהעניקה את החסות והתרבות התנקה, בין היתר, לפעילות ציונית. להשפעות של משטר וישי יש להוסיף גם את הקשר שנוצר עם חיילים יהודים אשר שירתו בצבאות בעלות הברית ואת השפעת השליחים מארץ ישראל שהגיעו לאחר המלחמה. לנוחות הדיון אבחיך בין שתי תקופות משנה: הראשונה מביטול צו כרמיה באוקטובר 1940 ועד 1944, בתקופה זו החלו הניצנים לארגון פעילות ציונית מקומית; השנייה בשנים 1944-1949, אז הייתה פעילות ציונית ערה למדי ואורגנה העלייה הלא חוקית משטחה של אלג'יריה.

תקופת וישי והשחרור (1940-1944)

בתקופת המלחמה לא התקיימה פעילות ציונית מכמה סיבות: הפעילות הציונית נאסרה מטעם שלטון וישי בכל צפון אפריקה; הקהילה התמודדה עם המשמעויות המידיות של חוקי וישי ולא התפתה לעניינים אחרים; וגם לא הייתה בה מסורת של פעילות ציונית מבוססת, שיכלה למלא את החלל שנפער בתקופת וישי.

עם זה אין להתעלם מעובדת היסוד של תקופת וישי – הגדרתם מחדש של יהודי אלג'יריה כ"יהודים" ולא כ"צרפתים". תקופת וישי הייתה כר נוח, אף שמחוסר בררה, לפעילות יהודית של יהודים למען קהילתם. למשל, תרומתו של רובר ברונשוויג לארגון מערכת חינוך בעבור היהודים הייתה חשובה מאוד. צעירים יהודים התגייסו למה שלימים נקרא "המחתרת של 8 בנובמבר 1942". אף שהמידע על פעילות המחתרת היהודית עדיין לוקה בחסר רב, נראה לי כי סבירה ההנחה שחלקם של חברי המחתרת בהתפתחותה של תנועה ציונית ובהתבססותה בתקופה זו קטן. מטרת התארגנותם לא הייתה קשורה בפעילות ציונית, ורק מעטים מהם מצאו נתיבים אל הפעילות הציונית לאחר המלחמה. תנועת בית"ר, שפעלה באלג'יריה כבר לפני המלחמה, נאלצה לשנות את דפוסי פעולתה. בעניין זה כתב כהן אלורו: "בית"ר הגישה תקנון חדש למשטרת אלג'יר בשם פדרצית הצופים היהודיים מאלג'יר בית"ר. העניבה השחורה של בית"ר הוחלפה בעניבה של צופים בצבע כחול לבן, וכובע המצחיה בכובע פופיה" (כהן אלורו, עמ' 10). התנועה התפתחה והקימה קן נוסף בעיר, אך מהר מאוד הוצאה אל מחוץ לחוק בצו השלטונות. למרות האיסור מצא כהן אלורו דרך חלופית לפעילות התנועה:

לאחר מאמצים מרובים הצלחנו להקים ב-1942 חוות לימוד בפונצוק בסביבות אלג'יר, כי הסטודנטים היהודיים גורשו מבתי הספר התכוניים והאוניברסיטאות [...] במסווה של תנועה תרבותית הצלחנו להכין הצגה "אסתר ואחשוורוש" בהשתתפות 30 צעירים [...] כל ההצגות נערכו באולמות מלאים תחילה באולם הגדול של אורט ולאחר מכן בקולנוע הגדול של אלג'יר ושנה לאחר זה באולמות המושל הכללי ולבסוף באופרה. אחרי כל הצגה הוצג הדגל העברי והושרה התקווה על ידי הקהל.

שם, עמ' 10.

דומה כי פעילות מסוג זה של בית"ר הייתה הפעילות היחידה האפשרית. אחד ההסברים להיעדר פעילות ציונית ממשית מיד לאחר נחיתת האמריקנים קשור במאמציהם של יהודי

המחתרת היהודית באלג'יריה

קצינים מהצבא הצרפתי. בין חברי המחתרת היה מידור מוחלט כך שחברי חוליה אחת לא ידעו על קיומה של השנייה. מבחנה העיקרי של המחתרת היה בסיוע לנחיתת בעלות הברית ב"מבצע לפיד". ב-23 באוקטובר 1942 התקיימה ישיבה בעיר שרשל שנכחו בה גם קציני צבא אמריקנים ובריטים, ומטרתה הייתה לתאם את ההכנות לפלישה. הנהגת המחתרת נכחה במפגש. בליל 8 בנובמבר 1942 החלה הפלישה. לרשות המחתרת היו כ-800 איש, מכונות אחדות וכלי נשק מיושנים. המשימה העיקרית שלה הייתה לנתק לחלוטין את העיר ולשלוט בכל מרכזי השלטון עד לנחיתת בעלות הברית. ואכן כך היה. במשך 24 שעות שלטה המחתרת בעיר עד להגעת בעלות הברית. באוראן המחתרת לא לקחה חלק פעיל במהלך נחיתת בעלות הברית. אין ספק שתרומתה של המחתרת להצלחת "מבצע לפיד" הייתה גדולה. "מבצע לפיד" שינה את מהלך המלחמה בצפון אפריקה ושימש ראש גשר לקראת כיבוש אירופה מדרום על ידי הפלת המשטר הפשיסטי של מוסוליני באיטליה. כמה מחברי המחתרת עוטרו באותות מלחמה צרפתיים על תרומתם למאמץ המלחמתי.

במלחמת העולם השנייה גויסו היהודים אזרחי צרפת לצבא הצרפתי ונלחמו בחזיתות באירופה – מהם נהרגו, ואחרים נפצעו. לאחר נפילת צרפת ופרסום צווי וישי סולקו מהצבא הצרפתי היהודים ששירתו בו. צעירים אלו נלחמו ונפגעו מיחסה האנטישמי של צרפת, והם חיפשו ערוצי פעילות חדשים. אחד מהם היה מועדון הספורט במרכז אלג'יר שבניהולו של הצרפתי ג'ואו גרא. ממייסדי החוג היו אנדרה תמים, שרל בושערה ואמיל אטלאן. מועדון הספורט משך אליו צעירים רבים, וכדי להצטרף אליו היה עליהם לעבור ריאיון קבלה. הצטרפותם של בני משפחת אבולקר לקבוצה זו הביאה עמה קשרים חשובים לקצינים בצבא הצרפתי שהתנגדו למשטר וישי וחיפשו דרכים הן להיאבק במשטר וישי הן להשתתף במלחמה בגרמנים. באותה העת, ובלי כל קשר, הוקמה קבוצה אחרת באוראן, על ידי האחים רוג'ה ופייר קרקסון, קרובי משפחה של משפחת אבולקר. הקבוצות האלה החלו נושאות אופי מחתרתי והתקשרו עם קציני צבא ועם השגריר האמריקני באלג'יר רוברט מרפי. דומה כי מראשית 1942 אפשר לדבר על קיומה של מחתרת באלג'יר ובאוראן שרוב חבריה יהודים ובמפקדיה היו גם

אלג'יריה לשקם את חייהם שנפגעו בתקופת וישי. ביטוי מובהק לכך נמצא בדבריהם של נציגי אלג'יריה בוועידת החירום של הקונגרס היהודי העולמי באטלנטיק סיטי בנובמבר 1944. לוועידה הגיעו שישה נציגים מצפון אפריקה, ארבעה מהם מאלג'יריה. דבריהם שיקפו גם את עמדתם בעניין הציונות. אף אחד מהם לא הזכיר את המונח "ציונות"; לכל היותר שני הנציגים שהגיעו מאוראן היו מוכנים להזכיר את הצורך להקים מולדת ליהודים בארץ ישראל למי שירצה בכך. אלפרד גיגי, נציג אוראן, קשר כתרים לצרפת והכריז כי צרפת של וישי נעלמה ואיננה עוד. הוא הסביר כי תמך בהחלטת הקונגרס בעניין פלסטין משום שהיא:

מאפשרת ליהודים חסרי נתינות או לאלה שירצו בכך למצוא להם מקלט ומולדת, ומאידך גיסא היא מכבדת את זכויות היהודים אזרחי הארץ, שבה התערו באמת ובתמים, שיש בדעתם להמשיך ולחיות בה באורח חופשי ובשוויון זכויות עם יתר האזרחים בני אמונת שונות. ואמנם, הריני אוהב את ארצי, הנני קשור אליה ורואה עצמי כאחד מבניה, במלוא מובן המילה.

לסקר, יהודי המגרב, עמ' 350.

כלומר, נציג אוראן הכיר בחשיבותו של הפתרון הציוני (אם כי לא השתמש במפורש במילה "ציונות") אך סבר שאינו רלוונטי בעבורו ובעבור יהודי אלג'יריה. הרב מוריס אייזנבט ייצג את יהודי אלג'יר ונשאר נאמן לצרפת ולערכיה שלפני המלחמה. הוא סיכם את נאוומו בדברים: "להיות יהודי' במובן שהגדרנוהו, פירושו להיות משוכנע שצרפת תשוב להיות זו שאנו מייחלים שתהיה" (שם, עמ' 340). השינוי בתפיסה שהציג הוא היסוד הלאומי – "להיות יהודי' פירושו לשמור בעמקי הכאב והמצוקה על גאווה השם היהודי ועל האומץ להיאבק, ולו גם יוליך המאבק הזה, בסופו של דבר, לקידוש השם" (שם, עמ' 348). אף שהרב אייזנבט מעולם לא ראה סתירה בין צרפתיותו לבין יהדותו, דומה כי בעצם ההכרזה הזאת בפורום זה יש ממד לאומי. הגדיל לעשות אנדרה בקוש, נציג קונסטנטין, שדרש מצד אחד מלחמה באנטישמיות ומצד אחר להמשיך לשפר את מצבם של יהודי אלג'יריה, למשל על ידי הרחבת צו כרמיה גם אל יהודי המזאב. עמדתם של ארבעת נציגי אלג'יריה הביעה אפוא ניסיון לשקם את חייהם של היהודים באלג'יריה הצרפתית ברוח התהליכים שאפיינו את המושבה קודם לתקופת וישי ולהעמיק את אחיזתם בה ואת תרומתם לה. האם ארבעת הנציגים שיקפו את כל העמדות של יהודי אלג'יריה? קשה להכריע בשאלה זו שכן המחקר בנושא מועט. לדעתי היו עמדות נוספות, אך מילותיהם של הנציגים היו קולותיה של יהדות אלג'יריה שנשמעו בפעם הראשונה בפומבי בעולם היהודי כולו. השליחים אפרים בן חיים ויגאל כהן, ואחריהם כלב קסטל, הגיעו לצפון אפריקה במסגרת שינוי היחס של התנועה הציונית והיישוב ליהדות המזרח והתפיסה של "החלוץ האחיד". הכוונה הייתה לייסד בצפון אפריקה תנועה ציונית אחידה, המתגברת על חילוקי הדעות האידאולוגיים שפיצלו את התנועה הציונית בעולם. הם הגיעו לתוניסיה בשליחותם הראשונה בשלהי 1943, ושנה לאחר מכן שבו ופקדו גם את אלג'יריה ומרוקו. בהגיעם לאלג'יר בנובמבר 1944 דיווחו:

כאן אין אפילו התחלה של פעולה. אין אפילו עם מי לגשת לענין [...] היהדות כאן קרה ומתבללת. אין גיטו ואין ציבוריות. הנוער המבוגר מגויס ונלחם לחירות צרפת. בקרנו פעם אחת בתנועת הנוער הציונית ויצאנו מדוכדכים. תנועת נוער יהודית ישנה רק אחת: EIF והיא רחוקה מאתנו רחוק גמור, אם לא להגיד מתנגדת. ספק בעיני אם נצליח להקים כאן תנועת נוער חדשה ולהשפיע על התנועה היהודית הקיימת! הלוואי!

שם, דוח מ-23 בנובמבר 1944, עמ' 342.

יהודי המזאב

יהודים אשר התגוררו באזור המזאב, הנמצא במרכז אלג'יריה, כ-600 ק"מ מדרום לעיר אלג'יר, במחוז גרדאיה. בשנת 1882 סופח האזור לאלג'יריה הצרפתית ורוב תושביו חיו באחד מחמשת היישובים המבוצרים: היישוב המרכזי גרדאיה, בני אישגון (Beni Isguen, מליכה (Mélika), בו נורה (Bou Noura) ואלאטוף (El Ateuf). הם לא קיבלו אזרחות צרפתית בשנת 1870 במסגרת צו כרמיה, שכן האזור היה תחת פיקוח צבאי ולא נכלל במחוזות הצרפתיים של אלג'יריה. עם הקמת מדינת ישראל עלו ארצה כ-1,000 יהודים. שאר הקהילה נשארה באלג'יריה ומשנת 1956 האמינה כי תוכל ליהנות משגשוג האזור בעקבות גילוי מאגרי הנפט. בחודש יוני 1962, ערב הכרזת העצמאות של אלג'יריה, קיבלו יהודי המזאב אזרחות צרפתית, ובשל ריבוי האירועים האנטישמיים ביקשו להגר לצרפת. רכבת אווירית פינתה את אחרוני יהודי המזאב, כ-1,000 נפש, למרסיי. 400 מהם עלו לארץ ישראל והשאר השתקעו בצרפת, רובם בעיר שטרסבורג, שם מצאו קהילה תומכת אשר אפשרה להם להמשיך לנהל אורח חיים דתי.

הציונות וההעפלה מאלג'יריה, 1944-1949

בשונה משנות המלחמה ומהשחרור המידי, השנים 1944-1949 עמדו בסימן של פעילות ציונית נמרצת הן בקרב יהודי אלג'יריה הן בעבור היהודים מכל צפון אפריקה, והיא באה לידי ביטוי בארגון ההעפלה ליהודים מהאזור כולו. היא פעלה בשלושה מוקדים שאך טבעי שהיו ביניהם קשרים ויחסי גומלין: א) הפעילות הציונית הכללית שריכז בנימין הלר, מזכיר הפדרציה הציונית; ב) "התנועה הרוויזיוניסטית" ובית"ר שהנהיג ברונושוויג; ג) השליחים מארץ ישראל.

הלר הגיע ככל הנראה במחצית השנייה של שנות השלושים מאירופה לאלג'יריה, הוא היה פעיל ציוני כבר בשלהי שנות השלושים אך לא היה בעל אישיות סוחפת. לאחר המלחמה הוא שימש מזכיר הפדרציה הציונית באלג'יריה בנשיאותו של לוסיאן סמדג'ה ובתפקידו זה ארגן אותה מחדש. מעבר לניסיונות לארגן את כל החוגים סביב הפדרציה סייע הלר בחלוקת רישיונות העלייה החדשים שהגיעו לאלג'יריה והיה המען העיקרי לפניות בענייני ציונות.

אין מידע ישיר מספיק על פעילותו של ברונושוויג לאחר המלחמה, אך מדיווחים של שליחים שהגיעו לאלג'יריה נראה כי השפעתו הייתה רבה. השליחים יגאל כהן ואפרים בן חיים תיארו את המצב: "באנו לאלג'יר בתקופה זאת של העדרו של הלר. לא היה למי לפנות, וחסרה לנו כל נקודת אחיזה. אלה בצבור היהודי אשר היו להם הרגשות ציוניות, זיהו את הציונות עם הלר, וכך מתוך נימוקים אישיים גרדא הצטרפו לצ"ח [הכינוי של ההסתדרות הציונית החדשה] או נשאר 'נייטראליים' " (שם). על ברונושוויג כתבו שהוא "אישיות סימפטית, אינטליגנטי, בעל מרץ ותחבולות, וידע לרכז סביבו חבר פעילים חשוב. ובתקופה שההסתדרות הציונית נעדרה לחלוטין מחיי היהודים, הופיעה הצ"ח לצבור הרחב בהרצאות, סרטים, נשפים וכו'. הוצא עלון אינפורמטיבי השואב את ידיעותיו ואת סגנונו מעלוני הצ"ח בלונדון ובארץ ישראל" (שם). בית"ר חידשה את פעילותה לאחר המלחמה. סניפים הוקמו באוראן, בקונסטנטין, בבון, בבלידה ועוד. באלג'יר הוקמו שלושה קנים, ומשנת 1945 חילקה בית"ר בחג הפורים צעצועים וממתקים לנצרכים בחסות ראש העיר.

החברים הראשונים כתנועת "צעירי ציון". מימין לשמאל: אילן הדס, רות סבאון, כבר סנדון, זיאק עדס. אלג'יר, 1944

המוקד השלישי היה כאמור השליחים מארץ ישראל. שליחים הגיעו לאלג'יר רק בנובמבר 1944. מדיווחיהם עולה כי תחילה התמקדו בהקמת ועדת קרן קימת, שכן זו יכלה לשמש מכנה משותף לרבים, והתרומה לארץ ישראל התקבלה באהדה. ואכן, השליחים דיווחו על היענות נאה של יהודי אלג'יר ואף הצליחו להקים ועד בראשות דוד זאגה ועו"ד ז'ק אלבו. ואולם, פעילותם הייתה לצנינים בעיני החר, אשר רצה להיות הדמות המרכזית והמנווטת של הפעילות הציונית. השליחים ניסו לגשר בין החר לוועדת קרן קיימת, כנראה בלא הצלחה. אצל הנוער נחלו השליחים הצלחה מוגבלת, שכן כאמור הנוער הבוגר היה מגויס לצבא. לכן הם פעלו בקרב צעירים יותר וניסו לחדור לשורות "הצופים היהודים" ולהקים שם חוג לענייני הציונות החלוצית. בשלב הזה לא היה מקום לקדם עלייה ולפרסם עיתונים ציוניים.

פעילים שהגיעו מתוניסיה והשליחים סייעו בהקמת סניף של תנועת הנוער "צעירי ציון" מתוניסיה גם באלג'יר. אחת התוצאות של הקמת הסניף הייתה ראשית העלייה של יהודים מאלג'יריה לארץ ישראל. רות סבאון, שאחיה פול היה חבר במחתרת "8 בנובמבר", סיפרה על עלייתה ארצה:

עליתי ארצה באוניה פורטוגזית בשם "לימה", אניית נוסעים רגילה. היא הגיעה לאלג'יר ב־4 בספטמבר 1945 כשעל סיפונה הרבה עולים מאירופה שהפליגו ממרסיי [...] יחד אתי עלתה קבוצה גדולה של יהודים מדרום אלג'יריה. לנמל באו להפרד ממני, חוץ ממשפחתי, כל חברי התנועה שלנו מאלג'יר, וכן הקבוצה הגדולה הראשונה של חברי התנועה מתוניס (א' בן חיים, ההעפלה, עמ' 254).

עמה יחד הפליגו באנייה באופן לא חוקי שני חברים נוספים (ז'אק הדס ואלברט סעדון). רות עלתה לארץ, נתפסה ונשלחה לעתלית, ומשם הגיעה לקיבוץ בית השיטה. השנים 1947-1949 היו סוערות במיוחד מנקודת הראות של הפעילות הציונית בשני ההקשרים שהוזכרו לעיל. ב־17 בפברואר 1947 נפתח באלג'יר, בארגונו של אפרים בן חיים, מחנה הכשרה לפעילי "הגנה" ולעלייה לא חוקית. במחנה זה היו שמונה פעילים, ומהם רק נציג אחד מאלג'יריה – אילן הדס (אז איבון חג'אג'). בהיותו מקומי נועדה לו פעילות חשובה ומשמעותית. בתום המחנה (ב־13 במרס) חולקו משימות לפעילים. אחת המשימות הייתה גיוס היהודים להעפלה, בעיקר ממרוקו ומתוניסיה, ומעטים מלוב. יהודי אלג'יריה נטלו חלק בעלייה זו בממדים קטנים בהשוואה לארצות האחרות. על גיוס יהודים מאלג'יריה יש שתי עדויות. בן חיים סיפר על נסיעה לעיר ביספרה עם נדיה כהן. הם נסעו לשם בגלל קשרי משפחה ועסקים של ציוני תוניסאי עם הקהילה בעיר: "לעיר זו הגענו בערב שבת. סעדנו על שולחנם של בני טויטו באווירה חמה של ערב שבת. למחרת הלכנו לבית הכנסת, ונדיה דיברה שם באופן כללי על ארץ ישראל ועל עלייה לארץ, והזמנו את המעוניינים לבית טויטו" (שם, עמ' 267). היהודים בעיר גילו עניין רב והבטיחו כי יגיעו למחנה שהוקם לאחר חג הפסח, תאריך דתי סמלי. וכך אכן היה – קבוצה מבני הקהילה, ובראשם בני משפחת טויטו, הגיעה למחנה. העדות השנייה היא של נדיה כהן על גיוס היהודים בגרדאיה:

עד שמגיעים לשם, קודם כל נעשים לבנים מחול. זה מדבר. ממש מדבר. שם לא הכרתי אף אחד. הגעתי לשם, תיכף הסתכלו עלי. הלכתי לבית מלון. היו לי ניירות מזויפים [...] הלכתי קודם לבית הכנסת, נפגשתי עם יהודים. ביקשתי אם יש צעירים, אם יש איזה חוג של יהודים שנפגשים, משחקים פינג פונג וכו', הלכתי אצלם. שם דברתי ואז נתתי להם את הכתובת באלג'יר.

שם, עמ' 268.

רות סבאון שחר, נולדה באלג'יר ב־1927 ונפטרה בקיבוץ רגבים ב־2007

אילן הדס (1925-2009)

נולד בסטיף. הצטרף לתנועת "דרור" באלג'יריה בשנת 1945. היה בקורס הראשון להכשרת פעילי "הגנה" והעפלה באלג'יר וממנהיגי העלייה הלא חוקית מאלג'יריה בשנים 1947-1949. עלה ארצה ולאחר שחי בכמה קיבוצים החליט בשנת 1967 לעבור לעיר. היה בשליחות המוסד במרוקו ואחר כך באלג'יריה, בעיקר בעיר בון. היה פעיל בארגונים של יוצאי אלג'יריה בישראל.

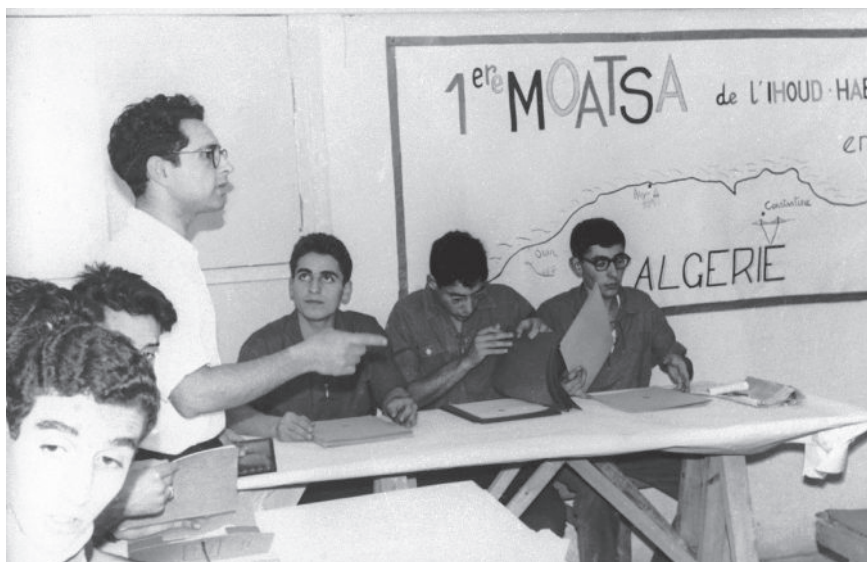
יהודים מאלג'יר, בהם ראשי הקהילה היהודית וגם חברי המחתרת ה"8 בנובמבר", סייעו למפעל ההעפלה מצפון אפריקה. בן חיים העיד כי אנשי ה"8 בנובמבר" היו מוכנים להעמיד לרשותו שלוש סירות מנוע קטנות המסוגלות להעמיס ביחד ארבעים איש. איננו יודעים כמה חברים התגייסו לפעילות זו אך סבירה ההנחה שהם לא היו היחידים. בן חיים ציין את: עיזר שרקי, שקיבל את השליחים וסייע להם מכספו; הנרי מסיגיש, שסייע לבן חיים בהעמדת משרד ורכב; יוסף חיון, נשיא הקהילה היהודית באלג'יר, שהיה גם הוא חבר במחתרת ה"8 בנובמבר"; אלי גוזלן, יהודי בעל עבר ציוני ופעילות קהילתית; ודוד זאגה, שהחל לסייע לבן חיים עוד בשליחות הראשונה.

פעילות זו מלמדת שהתקופה השפיעה על העמדות בקרב בני הנוער, אך איננו יכולים לעמוד על היקפה של ההשפעה. עם זה ידוע כי בני משפחת אבולקר, למעט הנרי, לא לקחו חלק בפעילות זו או בפעילות ציונית אחרת, ובתקופות מסוימות כמה מבני המשפחה היו אף אנטי-ציונים. זאת ועוד, כאשר הלכה וגברה העלייה דרך אלג'יריה, ונוכחות היהודים ממרוקו הייתה כמעט בכל מקום, הרב אייזנבט, שכזכור ייצג את יהדות אלג'יריה ב־1944, ויהודי עשיר מאוד בשם דוייב הם שהתנגדו להמשך ההגירה מאלג'יריה, והשליח בן חיים האשימם באנטי-ציונות.

התמיכה הכספית בהעפלה, הקמת ועד חסות להעפלה והשימוש באלג'יריה בתפקיד ארץ מעבר זמנית לעולים מצפון אפריקה עד עלייתם מאשרים את ההנחה שבראשית הפרק, שאלג'יריה סייעה ליהודים ממדינות המגרב האחרות. יהדות אלג'יריה עשתה ככל שיכלה כדי שיהודי מרוקו לא יהיו בקרבה אלא יעלו ארצה. הייתה כאן אחדות אינטרסים: צרפתי ויהודי אלג'ירי, ולכן רוב יהודי מרוקו שהיו באלג'יריה עלו ארצה.

מהקמת מדינת ישראל ועד עצמאות אלג'יריה

לתקופה שמהקמת מדינת ישראל ועד עצמאות אלג'יריה (1962) שני מאפיינים מרכזיים: האחד, אלג'יריה הייתה לתחנת המעבר העיקרית לעלייה החוקית ממנה ולעלייה הלא חוקית ממרוקו, ופעלה להעברת היהודים לצרפת במהירות מרבית, כדי שמשם יגיעו

היושע ששון, שליח "הבונים" במועצה הראשונה של התנועה. אלג'יר, 1959

יעקב כרוז (1920–1993)

עלה מרומניה בשנת 1938 ולמד באוניברסיטה העברית. במלחמת העולם השנייה התגייס לצבא הבריטי ובו עסק בעיקר בלחמה אלקטרונית. ב-1949 הגיע לאלג'יריה בתפקיד שליח המוסד לעלייה. בשנת 1950 הצטרף לשירותים החשאיים הישראליים. באמצע שנות החמישים פעל בשגרירות ישראל בצרפת וקיים פגישות רבות עם מנהיגים בצפון אפריקה, בעיקר במרוקו. לימים היה משנה לראש המוסד ולאחר פרישתו כתב בעיתון **ידיעות אחרונות**. חיבר ספרים על ריגול בעולם הערבי וכן את האוטוביוגרפיה **האיש בעל שני הכובעים**, תל-אביב 2002.

הסכם ז'ואן-גרשוני

במרס 1949 נחתם הסכם בין הסוכנות היהודית, על ידי נציגה ז'אק גרשוני, לבין המושל הצרפתי במרוקו אלפונס ז'ואן, הידוע בשם "הסכם ז'ואן-גרשוני". הרקע להסכם היה ההתפרצות האלימה באוג'דה ביוני 1948 וחוסר היכולת לשלוט בורם העולים שהגיע ממרוקו לאלג'יריה. בהסכם נקבע כי העלייה תהיה מבוקרת על ידי הצרפתים והסוכנות היהודית. שיתוף הפעולה בין הצדדים המעורבים בעלייה היה מבוסס בראש וראשונה על אינטרסים משותפים של הצדדים – הצרפתים, שרצו בהשאת האוכלוסייה היהודית בגלל היותה פרו-צרפתית וכדי שלא לעורר התנגדות ערבית; והסוכנות שרצתה לפקח על איכות העולים ממרוקו בתקופת הקמת המדינה.

שלמה כהן אברבנאל (1921–1981)

נולד בהמבורג שבגרמניה וקיבל חינוך דתי וכללי. עם עליית הנאצים לשלטון ברח משפחתו לצרפת ומשם עלו לארץ. בשנת 1947 למד ציור בפריס, ועד נובמבר 1948 היה אחראי על "ענייני ד" (זיוף דרכונים) במרסיי. בפברואר 1949 סייר בדרום תוניסיה ומשם הגיע (במרס 1949) לאלג'יר, לאחר שביקר באוג'דה והכין דוח על העלייה. מיוני 1949 שהה באלג'יר וטיפל בענייני העלייה לארץ. בתחילת שנות החמישים היה שליח המוסד במצרים במסווה של צייר ואף הציג תערוכה מפרי מכחולו. בתפקידו האחרון היה משנה לראש המוסד. ספר ובו ציוריו **מכחול וסתר** פורסם ב-1995.

לישראל. לאחר קום המדינה, בעיקר בשנים 1949–1952, שימשה אלג'יריה תחנת ביניים בדרך לישראל, שכן לא היה אפשר להעלות את היהודים באופן ישיר, כפי שהיה בזמן העלייה הלא חוקית. שאלת העלייה מאלג'יריה בתקופת המאבק לעצמאות תיבחן בנפרד לאחר הדיון במאפיין השני.

המאפיין השני הוא פעילותן של תנועות ציוניות, בעיקר כאלה ששליחיהן באו מארץ ישראל וניסו לקנות אחיזה באלג'יריה. התנועות העיקריות היו "דרור", "השומר הצעיר", "גורדוניה", "מכבי הצעיר", "הבונים" ו"בני עקיבא". כולן היו תנועות ותיקות בתנועה הציונית, מזוהות מבחינה אידאולוגית, והבינו מה החשיבות בפעילות בגולה לגיוס עתודות. צפון אפריקה הייתה חלק מעתודה זו. התנועות פעלו על ידי שליחים, רובם הגיעו מישראל ומקצתם היו יוצאי צפון אפריקה שעלו לישראל קודם לכן. התנועות הקימו מרכזי פעולה בכל אחת מהארצות, תיאמו במידת האפשר את הפעולה בין הארצות (למשל במחנות התנועה), ובכל ארץ הפעילו כמה סניפים, ואותם ניהלו השליחים אך בעיקר פעילים מקומיים. אדגים את השינוי בתיאור הפעילות של שתיים מתנועות אלו שיש עליהן חומר מקורות רב באופן יחסי.

מעלייה לא חוקית לעלייה מבוקרת, 1949–1952

ממאי 1947 ועד נובמבר 1947 הפליגו מאלג'יר שלוש אניות ובהן בסך הכול כאלף מעפילים היישר לארץ ישראל. בנובמבר 1947 גבר קצב הגעתם של העולים ממרוקו לאלג'יריה, ובהסכמת השלטונות ובניהולו של שליח העלייה יעקב כרוז הועברו העולים למרסיי. לדברי כרוז יצאו בחודשים יולי-דצמבר 1948 מאלג'יריה למרסיי 8,475 יהודים. בחודשים הראשונים של 1949 (ינואר-אפריל) יצאו עוד 3,014 יהודים. ממדי העלייה חייבו דפוס פעולה אחר: אם עד אז יצאו היהודים באשרה אישית, הרי בספטמבר 1948 החלה יציאה באשרה קולקטיבית. המחקר על תקופה זו נמצא בראשיתו ובינתיים אין לקבוע מה היה חלקה של יהדות אלג'יריה בפעולה זו. סביר להניח כי דפוסי הסיוע הכלכלי והמורלי מהתקופה הקודמת המשיכו להתקיים.

במרס 1949 נחתם הסכם בין השלטון הצרפתי במרוקו לבין הסוכנות היהודית, הוא הסכם ז'ואן-גרשוני. למרות ההסדר נמשך זרם העולים ממרוקו לאלג'יריה. ההתפרצות האלימה באוג'דה ובג'דה המשיכה לתת את אותותיה. השליחים מארץ ישראל והקהילה המקומית נאלצו להתמודד עמה. ההסכם פותח את התקופה השנייה בעלייה מאלג'יריה, וסופה בסוף 1951 – תקופה זו כמעט לא נחקרה בתקופה בפני עצמה. עם זה, באותה התקופה עוצבו רבים ממאפייני העלייה מצפון אפריקה, לרבות הסלקציה בעלייה. בתקופה זו פעלו השליחים יאני אבידוב, שלמה כהן אברבנאל, ז'ק מוטולה ושליחים של תנועות הנוער.

אוראן נמצאת כמאתיים ק"מ מגבולה המערבי של אלג'יריה, ורוב העולים ממרוקו

השליחים שלמה כהן אברבנאל (מימין) ויאני אבידוב. אלג'יר, 1950(?)

מימין: רישום עולים לקראת עלייתם לארץ.
אלג'יר, 1951(?)

משמאל: בהמתנה לעלייה – משפחות עולים
רוכזו בחדר אחד. אלג'יר, 1950(?)

עברו דרכה לאלג'יר. כדי להקל על עומס העולים באלג'יר הוקמה בה תחנת מעבר נוספת לעולים. על פעילות היהודים באוראן דיווח אבידוב:

האחראיים לעליה באורן היו כמה מאנשי המקום, ציונים ולא ציונים, אשר העמידו עצמם לרשות התנועה. [...] הם ראו את פעולתם בשדה העליה כפעולה פילנתרופית, בעיקר לאחר הפרעות במזרח מרוקו [הכוונה להתפרצות האלימה באוג'דה ובג'רדה ביוני 1948]. רק מקצתם עשו את מלאכתם מתוך הכרה ציונית כנה. רובם ככולם הושפעו מעוצם המאבק שניהלה מדינת ישראל הצעירה נגד צבאות ערב ופעלו למען תת ביטוי לאהדתם לישראל. היו גם כאלה שראו בורם העליה מקור הכנסות בלתי-צפוי לעצמם.

י' אבידוב, **נתיבים נעלמים**, תל-אביב 1955, עמ' 161.

ארגון העלייה אינו במוקד פרק זה. לענייני כאן חשוב לבחון את יחס הקהילה היהודית לעלייה ולצינונות. אבידוב הגיע לאוראן ב־1949, נפגש עם ראשי הקהילה היהודית בעיר ולהלן התרשמותו: "באותו פרק זמן באתי בקשרים עם ראשי הציבור היהודי באוראן, שעד עכשיו עמדו מן הצד, וניסיתי לקרובם אל עבודתנו. לו הצלחתי בכך היה הדבר משנה בהרבה את מצב העולים ומקל על יחסינו עם השלטונות המקומיים" (שם, עמ' 166). הוא היה בקשר עם ראש הקונסיסטואר ועם הרב הראשי, אך לא הצליח לגייסם לפעילותו. לעומתם, ציונים מקומיים הסכימו להקים ועדה שתסייע לעולים. אבידוב היה מאוכזב מהעמדה הרשמית שחזר ושמע: "אנחנו צרפתים, בני דת משה, ומחוץ לענייני דת ותרבות, אין אנחנו יכולים לעזור במאומה" (שם). בקושי רב הצליח להרכיב משלחת שתיפגש עם המושל הצרפתי של העיר כדי לקבל את הסכמתו שנמל אוראן ישמש נמל הפלגה לעולים ממרוקו. המושל סירב ולכן נסגרה תחנת ביניים זו בדרך לארץ ישראל.

זרם העולים ממרוקו לאלג'יר בדרך ישראל הלך וגבר אף ששליחים שנשלחו לאזורי היציאה הפצירו ביהודים שלא להגיע לאלג'יר. מספר העולים הגדול חייב הקמת מערכת ארגון שתקלוט אותם, תטפל בשהותם ותסייע בעלייתם. מערכת ארגון כזו הייתה מעבר ליכולתם של השליחים. זאת ועוד, סביר להניח כי היקף העלייה היה מסוכן ליחסים תקינים בין יהודים למוסלמים. מכיוון שמאלג'יר עלו בעיקר הצעירים, הוחלט על הקמת בית זקנים שיטפל ביהודים שנשארו באלג'יריה. כמו כן הוחלט על רכישת מבנה מיוחד שיסייע לעולים בעת שהותם ועל הפעלת מערכת בריאות, ועוד. במקורות המעטים מתקופה זו אין אזכור לחלקה של קהילת אלג'יר בסיוע בעלייה.

ז'ק מוטולה

יליד 1920. נולד במצרים ועלה ארצה עם הוריו בשנת 1936. בשנת 1947 היה בסדנת הציור בפריס שלמד בה גם שלמה כהן אברבנל. פיקד על מחנה גרנד ארנס במרסיי בחודשים פברואר-נובמבר 1948. עלה ארצה וחזר בינואר 1949 לפקד על מחנה כרמליה באלג'יר. בינואר 1951 עבר לפקד על מעבר העולים מטנג'יר לגיברלטר ושם נשאר עד אוגוסט 1951. היה איש מוסד.

יאני אבידוב
(1901-1970)

פעיל עלייה והתיישבות. יליד רוסיה. עלה ב־1921 בעלייה השלישית. היה חבר בגודד העבודה וממייסדי קיבוץ עין חרוד. ב־1929 עבר לנהל פעל בשליחויות בארצות ערב; עסק בהעפלה מסוריה, מעיראק, מתורכיה ומצפון אפריקה. בשנים 1950-1952 פעל להעלאת יהודי מרוקו מאלג'יריה. בשנת 1954 פעל להבאת חוטרים של עץ התמר מעיראק לישראל.

"גורדוניה"

תנועת נוער ציונית סוציאליסטית שהוקמה בגליציה בשנת 1925 ודגלה בערכי א"ד גורדון: הגשמה, ציונות עובדת (עבודה עצמית) וחינוך האדם. "גורדוניה" הייתה לתנועת הנוער של חבר הקבוצות, ובשנת 1934 הצטרפה עם מנהיג התנועה פנחס לבון ל"חבר הקבוצות" (קודם לכן כל קבוצות התנועה היו מאוגדות תחת "איגוד גורדוניה"). בשנת 1945 התמוגה עם "מחנות העולים", והן הפכו לתנועת "נערים לומדים", המדגישה את כלליות התנועה. איחוד תנועות זה נקרא "התנועה המאוחדת". מתוך תפיסה זו של כלליות התאחדה ב-1959 "התנועה המאוחדת" עם תנועת "הנוער העובד" ונקראה בשם "הנוער העובד והלומד".

מתיאוריו של אבידוב מתברר לא רק המצב באלג'יר אלא גם בשאר ערי אלג'יריה. בביקורו בקונסטנטין הוא לא הצליח לארגן עלייה, אך התרשם מאופייה היהודי של הקהילה ומפעילותם של "ארבעה ארגוני נוער יהודים מזרמים שונים, בהם מתחנך דור של חלוצים ובונים. רבים מהם כבר עלו ונקלטו יפה בקיבוצים השונים" (שם, עמ' 182). לעומת זאת, כאשר הגיע לביספרה הצליח להעלות את כל יהודי המקום לארץ כקבוצה אחת. לסיכום המאפיין הראשון של התקופה, חלקה של יהדות אלג'יריה בעלייה מצפון אפריקה היה קטן. היא שימשה תחנת מעבר וסייעה לעולים, בעיקר ממרוקו. הסיוע בא לידי ביטוי בתמיכה כספית, בקשר עם השלטונות ובתמיכה מורלית. מעט הפעילים הציונים סייעו אף בארגון העלייה.

תנועת "גורדוניה" באלג'יריה, 1948-1962

בשלהי 1948 הקים השליח אביהוד צפרוני את תנועת "גורדוניה" באלג'יריה, לאחר שהשליח יאיר דואר הקים סניף שלה בתוניסיה. ממקימי התנועה באלג'יריה היו יאיר דואר, יהושע ששון ודן בן יעקב. התנועה התקיימה עד עצמאות אלג'יריה בשנת 1962, קרי כארבע-עשרה שנים. היא החלה את דרכה בחוג סטודנטים, ולאחר שנוצר קשר ואמון בינם לבין צפרוני הסכימו להיות גרעין התנועה. לא היה קל להקים תנועה בארץ חדשה. הקשיים נבעו מאופייה של יהדות אלג'יריה ומזיקתה לציונות. השליח דוד סיני דיווח על המתרחש בקונסטנטין:

בבואי הלום מצאתי כאן במועדון של התנועה כ-20 חברים וחברות רובם המכריע אינם רואים את עתידם במסגרת התנועה. הסיבות לכך הן: חברים אלה תלמידי הגימנסיה אשר רואים את עתידם בתור עורכי דין, רופאים, מהנדסים ודומה. שנית מעדיפים הם באם הם פנויים מלימודים ללכת לריקודי הג'ז אשר בבתי הקפה. כך למשל, קבענו פגישות לחזרות לקראת נשף חנוכה בשעה הנוחה יותר לכולם. אך הם העדיפו לרוץ לבתי הקפה ולקולנוע. מכל זה אני רוצה לומר אין להסתמך על נוער ויש צורך לקלוט למסגרת התנועה בעיקר נוער עובד אשר יתמסר לתנועה.

ארכיון גורדוניה מכבי הצעיר, תיק האיחוד, 2/35, מדוד סיני אל נחשון, 5 בדצמבר 1950.

חברי "גרעין חניתא" בטיול טבע. אלג'יריה, 1959

אחת הבעיות הייתה התחרות עם תנועות נוער ותנועות ציוניות אחרות – כולן נאבקו לגייס את הנוער היהודי. לא תמיד היה לנוער היהודי ברור מה ההבדלים בין תנועות הנוער. אביהוד צפרוני כתב: "באלג'יר לא היה לי מה לעשות. המקום נכבש על ידי דרור והם השולטים בכיפה לעת עתה. הם גם הציקו לי ולא ראיתי כל אפשרות של עבודה שמה" (ארכיון גורדוניה מכבי הצעיר, תיק האיחוד, 10/64, מצפרוני להנהגה העליונה, 6 בספטמבר 1948). שליח אחר העיר: "יש להתחשב בעובדה שהמרחקים כאן עצומים ושלדרור יש שמונה שליחים ביבשת זו והשומר הצעיר מתחיל לשלוח שליחים ולהקים תנועה. למזרחי יש השפעה טבעית ודריסת רגל לכל הנוער ולבית"ר יש מסורת של חצי יובל שנים בתוניסיה" (ארכיון גורדוניה מכבי הצעיר, תיק האיחוד, 2/35, מישראל בן חשל להנהגה, 25 בדצמבר 1949).

דפוסי הפעילות של תנועת "גורדוניה" היו חדשים אך שיקפו את דרכי הפעולה של כל התנועות בתקופה זו. ראשית, הם ראו בצפון אפריקה אזור פעולה אחד, שאמנם יש בו הבדלים משמעותיים בין הארצות אך ההנהגה של התנועה היא אחת וכינוסי התנועה הם של כל הסניפים מכל הארצות. היה זה מבנה הייררכי – בכל ארץ הייתה הנהגה ארצית שישבה בעיר הבירה ושליחים שפעלו בקהילות הקטנות יותר; ההנהגה בצפון אפריקה קיבלה הנחיות מההנהגה העולמית לגולה, שישבה באירופה; ההנהגה העליונה של צפון אפריקה ישבה בפריס והנחתה משם את שליחיה.

שנית, התנועה פעלה על ידי שליחים שנשלחו מארץ ישראל, והדבר עורר בעיות רבות: האם לשלוח את השליח עם משפחתו? מהי עלות אחזקתו של שליח? כיצד להפעיל את המקומיים? מהם היחסים הראויים בינם ובין השליחים?

שלישית, התנועה הוציאה לאור עיתון שנועד לשמש בסיס לקשר בינה לבין הנציגים בסניפים. העיתון **הַגְּשֵׁם** (*Hagsbem*) הופיע כנראה בשנים 1949-1951. הגיליון הראשון ראה אור בדצמבר 1949, כשנה לאחר הקמת התנועה, תחילה אחת לחודשיים ואחר כך מדי חודש בחודשו. היה זה עיתון אידאולוגי שהציג את עיקרי התנועה בצד ידיעות על הנעשה בעולם היהודי ובתנועה באלג'יריה. בתקופה זו הופיע גם העיתון **במאבק** של תנועת "דרור", אך לא ברור כמה גיליונות ממנו ראו אור. בשנת 1953 הופץ **האביב** מטעם "בני עקיבא". מרבית העיתונים האלה נדפסו במהדורת סטנסיל, שהייתה הזולה ביותר ופטורה מאישור מטעם השלטונות. בפברואר 1960 התפרסם **בהגשם** מאמר של אחד מבוגריה על מלחמת אלג'יריה – המאמר לא נשא חן בעיני הצרפתים, ובעקבות כך נסגר העיתון בקונסטנטין.

נושאי הפעילות של תנועות הנוער היו דומים זה לזה ועסקו בחינוך והגשמה. היא כללה מסיבות עונג שבת, פעילות ספורטיבית בחיק הטבע בימי ראשון, פעילויות בחגי ישראל, סמינרים למדריכים ומחנות. לתכנית החינוכית הייתה מטרה ברורה – להכשיר את הנוער להגשמה בארץ ברוח עקרונות התנועה. בשונה מהתקופה שקדמה למלחמת העולם השנייה, סוגיית ההגשמה הייתה חשובה למדי, שכן הכוונה הייתה להקים בארץ גרעיני התיישבות מקרב העולים מצפון אפריקה, ולאחר הקמת מדינת ישראל היא קיבלה משנה תוקף. כבר בגיליון הראשון עלה נושא ההגשמה מכל עמוד בעיתון. באוקטובר 1951 סיפר השליח ישראל בן חשל כי שלח 182 חברי תנועה להגשמה ליישובים: לרמת יוחנן 44, לניר עם 12, לכפר החורש 13, לעיינות 9, למעלה החמישה 9, למצובה 9, לקריית ענבים 8, לגזר 6 ולדגניה א' וב' 5. בשנת 1984, במלאת חצי יובל לעלייתו של "גרעין חניתא" פרסם הקיבוץ חוברת לציון האירוע ובה מידע מועיל על התארגנות הגרעין באלג'יר, על ההכשרה ועל העלייה לחניתה. ממנה נלמד כי באוקטובר 1959 התקבלה החלטת התנועה בבריסל על הקמת "גרעין חניתא". הפנייה הגיעה גם לאלג'יר:

בחנוכה 1959 קם גרעין חניתא מאלג'יר וההודעה על ההכרזה הועברה בהתרגשות ובשירת התקווה במועצת התנועה האלג'יראית שהיתה באלג'יר. מבחינה מספרית הקבוצה שלנו היתה המוקד של הגרעין כולו. ההכרזה בפריס היתה מאוחרת יותר, אבל בסופו של התהליך קם גרעין אחד של יוצאי בלגיה, אלג'יריה וצרפת. תהליך העליה היה צריך לקחת בחשבון את צרכי התנועה בהדרכה ובניהול, לכן עליה זו התבצעה בשלבים. התהליך הוחש באלג'יריה עקב המלחמה שם והצורך של הפעילים לצאת לארץ טרם גיוסם לצבא הצרפתי.

בתמונה משמאל: בנימין הלר, נשיא "פדרציית הקהילות היהודיות באלג'יריה", נושא הרצאה בכינוס של הקונגרס היהודי העולמי. יושבים משמאל לימין: כ' הטל, א' ללוש, ג' לזרוס וא' גוזלן. מימין: הקהל באולם. אלג'יר, 20 בינואר 1952

"גרעין חניתא", בתוך: **עלון חניתה** 25 [1984], עמ' 2.

לעתים הצטרפו לתנועה צעירים יהודים, בעיקר מחוסרי עבודה, כדי לעלות לארץ ישראל בהנחה שימצאו בה עבודה. בתקופה זו ההגשמה הייתה לאחד המדדים העיקריים של הצלחת התנועה, בייחוד באלג'יריה, משם העלייה לא הייתה שכיחה כבארצות צפון אפריקה האחרות.

מה היה גודלה של התנועה? התשובה לשאלה זו אינה ברורה, שכן מספר החניכים השתנה עם גיוס הצעירים לצבא ובעקבות ההגשמה. בדיווחי השליחים ניכרת מגמה להגדיל את מספר החברים כדי לקבל תקציבים ולהוכיח את הצלחתם. בנובמבר 1950 דיווח אחד השליחים על כ־400 חברים בתנועה, מהם 100 באוראן, 80 בקונסטנטין, 60 באלג'יר והשאר בערי השדה. במרוצת השנים היו סניפים גם בבלידה, במיליאנה, באורלָאנוויל, בברואגיה, בתלמסאן, במסתגאנס, בעין תימושנת, בתיאָרת ובביסכרה (35 חניכים ב־1951). מדיווח משנת 1957 עולה כי בקן אלג'יר הייתה שכבת "מעפילים" ובה 15 חברים; ובשכבות "הבונים" ו"הצופים" 8 בכל אחת. בקן אוראן 40 חברים; ובקן קונסטנטין 60 חברים.

חמש בעיות מרכזיות הכבידו על עבודת התנועה באלג'יריה: (1) מחסור בשליחים – אלג'יריה היא ארץ רחבת ידיים והמרחקים בין הערים גדולים מאוד. לכן נדרשה נוכחות שליח בכל סניף. עוד הורגש מחסור בשליחים דוברי צרפתית המסוגלים לשוחח עם חברי התנועה. כתוצאה מכך הווארכה השליחות של כל שליח מתאים; (2) כר הפעולה – לא היה ברור איפה יהיו הישגים טובים יותר לפעילות השליחים: באלג'יר המשכילה יותר אך גם המתבוללת או באזורים שחלו בהם תהליכי מודרניזציה מואצים פחות והרקע היהודי חזק בהם יותר; (3) היקף ההשקעה הכספית – ההנהגה העולמית של התנועה סברה כי אין התאמה בין ההשקעה לבין ההישגים של התנועה – כתוצאה מכך קטנה הנכונות להשקיע משאבים כספיים; (4) מצבו של הנוער – גיוס בני הנוער באלג'יר לצבא גרם להיעדר זמן רב מהתנועה דווקא בגילים המתאימים ביותר לפעילות בתנועה. משהשתחררו רצו ללמוד באוניברסיטה; (5) יחס ההורים – לא תמיד ראו ההורים בעין יפה את הפעולה הציונית

של ילדיהם, משום שחששו שהיא תפגע בעתידם: "תנועת דרור שלחה להכשרה בצרפת שלושה מנערי התנועה ללא הסכמת הוריהם. רק לאחר שפנו למשטרה שבו הבנים. מצב זה גרם לחשש ובהלה אצל רבים מהורי חניכי גורדוניה אשר איבדו את האמון בתנועת הנוער הציונית" (ארכיון גורדוניה מכבי הצעיר, מקוגל לתנועה, 6 בדצמבר 1950).

תנועות המזרחי, בני עקיבא ובית"ר

תנועת המזרחי החלה את פעילותה באלג'יריה רק לאחר הקמת מדינת ישראל, בעוד שבשאר מדינות צפון אפריקה הייתה פעילות של סניפי המזרחי ופעילות ציונית דתית עוד לפני כן, מיד לאחר תום מלחמת העולם השנייה. רבנים ואנשים שהיו מקורבים לרעיון המזרחי ריכזו את הפעילות. הרב מוריס אייזנבט היה לנשיא הכבוד של התנועה, ולצדו פעלו רבים, ובהם עזר שרקי, הרב נאורי מבון, הרב דוד אשכנזי מאוראן והרב פיינגרוט מאלג'יר. החוקר ארנון ישי הסביר שרבנים עמדו בראש התנועה מפני שציונות דתית כזו לא סיכנה את מעמדם ותפקידם בהיותם פקידי שלטון. כמו כן, תנועות אלו "נתפסו על ידי רבני אלג'יריה יותר במובנם הדתי, כלומר, כמנוף לחיזוק הדת באלג'יריה ולמניעת חילון. מכאן החשיבות שהם הקונסיסטוריות ייחסו לארגונים אלה ולהשתתפותם בס"א ישי, התנועה הציונית הדתית: פעילותה בצפון אפריקה ולמען העלייה של יהדות זו לישראל (1943-1956), עבודת דוקטור, א, אוניברסיטת בראיילן, תשנ"ז, עמ' 132). ישי ציין כי לא ברור כיצד התנועה תפקדה מבחינה ארגונית, אך נראה כי "בני עקיבא", תנועת הנוער של תנועת "המזרחי", שהחלה את פעולתה בשנת 1949, הצליחה למשוך אחריה בתקופות השיא כ-450 חברים. מבחינה ארגונית היא הייתה גדולה אפילו מתנועת "גורדוניה". על הפעילות של בית"ר ו"התנועה הרוויזיוניסטית" ידוע מעט מאוד. חוץ מתנועת הנוער הוקמה גם מפלגת "איחוד הציונים הרוויזיוניסטים באלג'יר". בפברואר 1950 בחרו חבריה את הוועד המנהל: אלברט פיטוסי, נשיא; ג'ון ששון וגברת תימסית, סגני נשיא; אלפרד פיטוסי, גזבר; יצחק ויליאם, עוזר גזבר; אמה פיטוסי, מזכירה; רוג'ה דריגז ומוריס ליברטי, חברים בוועד.

חברי תנועת "הבונים" מניפים את דגל ישראל בתהלוכה לרגל יום העצמאות של מדינת ישראל. אוראן, 1959

לסיכום, תנועות הנוער הציוניות באלג'יריה עניינו רק מעטים מהנוער היהודי. אחיזתן ביהדות אלג'יריה ואופי תרומתן לה נבעו מההיוסדות של מרביתן לאחר הקמת מדינת ישראל ומהעובדה שמרבית הנוער גויס לצבא הצרפתי, תופעה ייחודית לאלג'יריה. התנועות העולמיות הבינו את חשיבות המאגר האנושי באלג'יריה, ולכן הייתה להן נכונות גדולה להשקיע כסף ולשלוח שליחים וחומרים כדי למשוך את היהדות שם אל הציונות. מצד חלקים בקרב יהודי אלג'יריה הייתה נכונות להירתם לפעילות. נכונות זו הייתה תוצאה של הקמת מדינת ישראל ושל הפעילות הציונית האחרת באלג'יריה. ואולם ההתלהבות של שני הצדדים שככה מהר מאוד – התנועות הבינו כי המאמץ הארגוני והכספי המושקע באלג'יריה אינו עומד ביחס ישר לתוצאות, קרי עלייתם של גרעיני התנועה ליישובי התנועה בארץ. נוסף על כך, הנוער היהודי, בהיותו חלק מהיהדות המקומית, נסחף בסבך הבעיות שעסקו בעתידה של אלג'יריה בכלל ובעתידה של הקהילה היהודית בה בפרט, אך תנועות הנוער לא התמודדו עמן.

עם זה, אין להמעיט מחשיבות פעולתן של תנועות הנוער – הן היו אחד מאפיקי הפעולה של הנוער היהודי, הן היו אפיק לביטוי הזהות היהודית והציונית, אפשרו לִבְנוֹת להיות חברות בתנועה, יצרו מסגרת ארגונית לפעילות הנוער, וגרעינים שלהן הגיעו לישראל והקימו בה את בתיהם. אחד הפעילים בתנועת הנוער "דרור" הסביר:

אנחנו הבאנו לקהילה בשורה, הבאנו לה אופק חדש, כיוון חדש, אפשרויות אחרות [...] הבאנו לקהילה את המסר של יהודי גאה, הזוקף את קומתו לא בגלל איזשהו "הדר" פרובלמטי, אלא מפני שהוא הולך לעשות ולחולל מפנה [...] הקהילה לא אהבה את הנוער הזה שקרע את המסכה, שמגלה את המסר הכפול שלהם.

¹ בר ציון, "נוער יהודי ויהדות אלג'יריה", בתוך: **נוער בין שני עולמות**, אפעל 1995, עמ' 21.

דוח על הציונות באלג'יריה בשנת 1960 מלמד כי באלג'יר אמנם הייתה פדרציה ציונית שמנתה כ־800 אוהדים אך בהם רק כ־40 פעילים ממש. תנועת "בני עקיבא" זכתה להצלחה יותר מתנועות אחרות בשל זיקתה לדת, אף שהיהודים החברים בה לא היו בהכרח דתיים. האדישות כלפי הציונות הורגשה באלג'יריה כולה. על עלייה לישראל כמעט לא דיברו, למרות פעילות של שליחי הסוכנות. לתנועת "דרור" היו שלושה סניפים באלג'יר שמנו יחד כ־85 חברים ו־4 מדריכים; לתנועת "הבונים" היה מספר דומה של חניכים; ל"שומר הצעיר" כ־40 חברים; ול"בני עקיבא" כ־70. בתקופה זו של מלחמה היה קשה לארגן מחנות של תנועות.

העלייה מאלג'יריה, 1952–1962

סוגיית הקשר שבין ציונות לבין עלייה היא מרתקת. האם אכן העולים שהגיעו למדינת ישראל עלו ממניעים ציוניים? הבחינה של סוגיה זו סבוכה, ולא כאן המקום לדון בהיבטיה השונים. עם זה, נתוני העלייה ודוחות השליחים שיוצגו להלן יש בהם כדי ללמד על הכוחות המעצבים את הציונות כמו גם את העלייה.

בשנים 1950–1962 עלו לישראל קצת פחות מ־12,000 עולים מאלג'יריה, מתוך אוכלוסייה של מעל 150,000 נפש. כלומר, פחות מ־10% מיהודי אלג'יריה בחרו להגר ולהקים בית חדש בישראל. שאר יהודי אלג'יריה היגרו לצרפת ושם בנו את ביתם החדש. בשנת 1956–1957 היה גל גדול יחסית של עלייה – כ־1,000 יהודים בכל שנה. ההסבר לגל עלייה זה קשור בהתפתחות של מלחמת אלג'יריה ובעצמאותן של תוניסיה ומרוקו (1956). כ־7,800 יהודים עלו בשנתיים 1961–1962, כאשר היה ברור שאלג'יריה תקבל את עצמאותה. בשנים האחרות בתקופה זו נתוני העלייה היו קטנים – לפעמים פחות מ־100

אספה של הפדרציה הציונית באלג'יריה. אלג'יר, 1958

עולים בשנה. גם מקורות העלייה לפי מחוזות מעניינים, אף שאין נתונים מקבילים לכל השנים – לחודשים יולי 1956 – ינואר 1957 יש נתוני עלייה לפי חודשים ולפי אזורים. מהנתונים עולה כי מסך 1,294 עולים שעלו בתקופה זו רק 208 עלו מאזור קונסטנטין, שנחשב לאזור המסורתי יותר ושבו הייתה פעילות ציונית משמעותית באופן יחסי; מאוראן עלו 601 יהודים; ומאלג'יר 485 יהודים. ייתכן שבאחוזים נתוני העלייה מקונסטנטין גדולים יותר מאלג'יר אך בכל מקרה המספרים נמוכים מאוד.

מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית הקדישה מאמצים להגדיל את ממדי העלייה מאלג'יריה, שכן עלייה זו נחשבה לעלייה טובה מבחינת מצבם הכלכלי של העולים, השכלתם ויכולתם להשתלב בחברה הישראלית. זאת ועוד, מאז 1954, כאשר החלה מלחמת אלג'יריה, החמיר המצב הביטחוני באלג'יריה, לרבות מצבם של היהודים. סבירה הייתה ההנחה שדווקא בעתות מתח שכזה יגברו ממדי העלייה מאלג'יריה, ולא היא. מהן אם כן הסיבות לממדים המצומצמים של העלייה מאלג'יריה? אשר למצב הביטחוני, דומה כי באזורים שהייתה אוכלוסייה יהודית קטנה וסכנה גדולה העדיפו היהודים להגר לערים הגדולות יותר באלג'יריה על פני עלייה לישראל. המצב הכלכלי של יהודי אלג'יריה היה טוב ורובם לא נפגעו מבחינה כלכלית במלחמה. לבסוף, אין להתעלם מהעובדה שיהודי אלג'יריה קשרו את גורלם התרבותי והמקצועי בצרפת, ועוד יותר, במתיישבים הצרפתים באלג'יריה. כל עוד אלה לא היגרו מאלג'יריה, היהודים ראו עצמם חלק מקבוצה זו, ודפוס התנהגותם בהקשר זה היו דומים לדפוסי ההתנהגות של המתיישבים הצרפתים.

דוח שכתב דוד בן יאיר מתאר את המאפיינים של הקבוצות היהודיות באלג'יריה ביחסן אל העלייה. הדוח פורסם בעלון של מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית בשנת 1962 כאשר ההגירה לצרפת הייתה בשיאה. להלן קטע קצר ממנו:

מדוע יהודי אלג'יריה אינם עולים? כדי להשיב על שאלה זו נחלק אותם למספר סוגים: ישנו סוג אחד המאמין כי יהיה שלום באלג'יריה ומפחד לעלות לישראל בגלל החורף ובגלל מכתבים רעים שמתקבלים מן הארץ. סוג זה מוכן להישאר באלג'יריה עד הרגע האחרון, על כל פנים כל עוד יש אל מי לפנות לשם עלייה. סוג שני, המהווה רוב, מאמין עד היום בהצלחת הרעיון של אלג'יריה צרפתית. וישנו סוג שלישי, המתפלפל, היושב כל הזמן ומחשב בנימטרייה כמה כסף יקבל כפיצויים. לסוג הזה שייכים אלה היודעים חשבונות מדויקים והמתוכחים אתך על כך עם נייר ועיפרון ביד.

ישנם כאלה אשר העבירו את ילדיהם ואת רכושם לצרפת.

וישנו חלק גדול מאוד שאיש אינו מוכן לחשוב עליו – אלה הם היהודים (או הצרפתים) שאין להם ולא כלום. אני מעריך את החלק הזה ב־60 עד 70 אלף יהודים. לאלה יש בית דל, פריג'יטר, מכונת כביסה ומקום עבודה, אבל לא יותר – ואין להם עדיין האומץ לעזוב את הכלום הזה ולנסוע ולו לצרפת.

וישנו חלק גדול שמפחד מישראל. הולכת ומתפתחת באלג'יר "מחלקה", שקראנו לה: "מזוכיסמוס יהודי", המכפילה בסטנסיל כל מכתב רע שמגיע מישראל ומחלקת אותו בבתים. "מחלקה" זו אינה מוכנה בשום אופן להפיץ מכתב טוב שמגיע מישראל. כאשר אתה מזמין יהודי מן הסוג הזה לפדרציה הציונית, הוא יראה לך מכתב שקיבל מקרובו הנמצא בארץ חודש ימים ועובד, אלא שלא היה לו עוד כסף כדי לנסוע אל בת דודתו, ולכן ישראל היא מדינה בלתי אנושית שאיננה מאפשרת לו זאת.

"דוח", דפי עליה 46 (אוגוסט 1962), עמ' 14.

אכן, דומה כי מחבר הדוח הצליח לפלח את האוכלוסייה היהודית באלג'יריה ואת לבטיה אשר לשאלת עתידם לנוכח הסיום המתקרב של השליטה הצרפתית באלג'יריה.

סיכום

באלג'יריה הנתונים היו יכולים לאפשר פעילות ציונית משמעותית – בקהילה היהודית התרחשו תהליכי מודרניזציה מואצים, היא הייתה ערה לשינויים בעולם היהודי, וגורמי דחייתה בחברה הצרפתית האנטישמית היו רבים. פעילות ציונית מעטה אכן התקיימה בה, והיא הלכה והתעצמה לאחר מלחמת העולם השנייה ובמהלך המאבק לעצמאות אלג'יריה. מה מנע אפוא התפתחות ציונית משמעותית יותר? אילו תנאים היו חסרים כדי שהפעילות הציונית תהיה לכוח משמעותי יותר בחברה היהודית? ההסבר המרכזי קשור במודל המודרניזציה בקהילה: מועד הכיבוש ומשכו, מעמדה המדיני של אלג'יריה, אוכלוסיית מתיישבים גדולה וחזקה והזיקה ליהדות צרפת השפיעו על עומק המודרניזציה של הקהילה. קבלת האזרחות הצרפתית בשלב מוקדם למדי, גיוס הנוער לצבא, חוק חינוך חובה ואפילו קיומה של אוניברסיטה באלג'יריה העמיקו את היטמעותם של יהודי אלג'יריה בצרפת ובתרבותה. בחברה שכזו גורמי המשיכה ללאומיות המעמידה בספק את נאמנותם לצרפת נחשבו בעייתיים.

הסבר אחר קשור לחברת הרוב המוסלמית – יחסה ליהודים היה טוב ונוח, שכן בעייתה המרכזית של התנועה הלאומית האלג'ירית הייתה צרפת, ובה מוקדו כל המשאבים והכוחות של התנועה. ההנחה הייתה שאם יש "בעיה" של היהודים, היא תיפתר ממילא לאחר שאלג'יריה תקבל עצמאות. אף שיחסה של החברה הצרפתית ליהודים היה בדרך כלל קשה, הוא כמעט לא השפיע על הפנייה לציונות.

נראה אפוא כי הקהילה היהודית באלג'יריה המשיכה את הדגם הצרפתי של ארץ מעבר הנונת שירותים לקהילות יהודיות אחרות. העלייה דרך אלג'יריה בשנים 1947-1952 היא ביטוי נאמן ומובהק לכך. על הפעילות הציונית באלג'יריה אפשר לומר שהיא בראש וראשונה תוצאה של דילמות הזהות בשכבות מסוימות של החברה ולא של יחס הסביבה אל היהודים.